

Пометун Олена Іванівна —

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, головний науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України.

Коло наукових інтересів: фахівець у галузі методики навчання суспільствознавчих предметів, теорії та історії педагогіки, інноваційних навчальних технологій. Один із засновників української наукової школи методики навчання історії та інших суспільствознавчих предметів у загальноосвітній школі. Автор понад 300 наукових праць. Експерт і учасниця низки міжнародних проєктів, консультант із тренінгового навчання міжнародної організації «Глобальний план дій».

e-mail: soc_ip@ukr.net

УДК 37.013

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

У статті представлено аналіз положень різних поколінь дослідників критичного мислення щодо визначення його сутності, можливостей розвитку, дидактичних підходів у цій сфері. Показано, як змінювалось визначення критичного мислення з приєднанням до його вивчення філософів, методологів, психологів-біхевіористів, фахівців зі змісту освіти. Висвітлено спроби сучасних авторів пристосувати визначення й трактування поняття критичного мислення для досягнення певної педагогічної мети або конструювання певної педагогічної (освітньої) моделі. Розкрито роль таксономії навчальних цілей і результатів Б. Блума для розроблення вчителем методики розвитку критичного мислення учнів засобами окремих предметів. Запропоновано власне визначення поняття, що дає змогу побудувати навчання як поетапне формування в учня потрібних мисленнєвих умінь з одночасною увагою до зміни характеристик самого процесу його мислення.

Ключові слова: критичне мислення; визначення; педагогічна модель.

Постановка проблеми. Інформаційне суспільство все більше зосереджує увагу людства на критичному мисленні як важливому елементі успіху в житті (Stedman, Luu, 2017) [18; 20]. Критичне мислення, вміння ставити ефективні запитання та формулювати оригінальні рішення, не можна вважати додатковою або неважливою здатністю людини у XXI столітті. Для розв'язання серйозних проблем сучасності (глобальне потепління, економічні кризи, дефіцит їжі й води тощо) потрібні значні інноваційні зрушення, а отже – розвинене незалежне мислення людей. Швидкий розвиток технологій також вимагає, щоб учні, студенти не лише опанували нові комплекси знань й умінь/навичок, а й постійно оцінювали результати й наслідки власних дій і поведінки.

Це обумовлює необхідність включення критичного мислення в перелік основних результатів освіти, зокрема шкільної. Традиційна оцінка результатів навчання лише за переліком стандартизованих базових знань й умінь/навичок, хоча й залишається важливою, проте не може сьогодні бути основним критерієм, за яким ми оцінюємо академічну успішність чи невдачу наших учнів. Добре навчені учні мають не лише знати й розуміти наукові ідеї та концепції, а й бути мотивованими мислити критично, використовувати те, що вони знають для покращення власного життя, а також власного внеску в життя країни та світу. Потенціал критичного мислення людини стає основою для забезпечення якості її життя, її життєвого успіху. На це вказують і державні

документи, ухвалені останнім часом, щодо освіти в Україні [2]. Тому сьогодні питання теорії та практики розвитку критичного мислення потребують дослідження насамперед у дидактичній площині задля розроблення реальних педагогічних моделей, що можуть бути негайно запроваджені в навчально-виховний процес школи та вишу.

Мета статті полягає в аналізі положень різних поколінь дослідників критичного мислення щодо визначення його сутності, можливостей розвитку в навчанні учнів, визначенні напрямів майбутніх дидактичних досліджень у цій сфері.

Які були перші спроби визначення сутності критичного мислення

Якщо не зважати на те, що Сократ започаткував подібний підхід до навчання більше ніж 2000 років тому, то такі дослідження пов'язують з ім'ям Джона Дьюї, американського філософа, психолога та педагога, якого дехто вважає «батьком» сучасної традиції критичного мислення. Д. Дьюї називав цей феномен «рефлексивним мисленням» і визначав як активний, наполегливий та ретельний розгляд людиною власних переконань, поглядів або певних знань з урахуванням підстав, на яких вони базуються, та подальших висновків, які вони дають змогу зробити (Dewey, 1909) [10, с.9]. Визначивши критичне мислення як «активний» процес, Д. Дьюї протиставляв його «пасивному» мисленню, в якому ви просто отримуєте ідеї й інформацію від когось. Для Д. Дьюї та інших дослідників, які згодом працювали у цій традиції, сутність критичного мислення полягає в тім, що воно є «активним» процесом – якщо ви думаете про себе і для себе, самостійно ставите запитання, знаходите відповідну інформацію тощо, а не навчаєтесь переважно пасивно від когось іншого.

Визначаючи критичне мислення як «наполегливе» та «обережне», Д. Дьюї протиставляв його не-рефлексивному мисленню, яке люди зазвичай використовують, наприклад, коли «перескакують» зразу до висновку або ухвалюють рішення, не обмірковуювши його. Іноді, звичайно, потрібно так вчинити, оскільки іноді щось вирішується швидко, або питання не є достатньо важливим, щоб вдаватися до «обережної думки». Проте часто люди роблять так, коли насправді потрібно зупинитись і подумати, коли треба бути хоча б трохи обережнішими.

Дуже важливим у визначенні Д. Дьюї є те, що він говорить про «підстави, які підтримують» переконання, й «подальші висновки, які вони дають змогу зробити». Іншими словами, головне – причини, через які люди вірять у щось і наслідки їхніх переконань. Не буде перебільшенням сказати, що міркування є дуже важливими для критичного мислення, так само, як й обґрунтування причин й оцінки власних думок, наскільки це можливо. Критичне мислення – це не лише уміння міркувати, однак воно є ключовим елементом.

Через 30 років Едвард Глассер, визначив критичне мислення як: 1) ставлення людини до здатності вдумливо розглянути проблеми та предмети, що належать колу її власного досвіду; 2) знання методів логічного дослідження та міркувань; 3) певна майстерність у застосуванні цих методів. Критичне мислення, на його думку, вимагає постійних зусиль для вивчення будь-яких переконань або знань у світлі доказів, що їх підтримують, та подальших висновків, до яких вони підштовхують (Glaser, 1941) [11, с.5]. Як бачимо, це визначення багато в чому подібно до визначення Дьюї. Е. Глассер вживає слово «докази» замість «підстави», але все інше – практично однакове. Перше речення говорить про «ставлення» або бажання бути вдумливими щодо проблем, і визнає, що ви можете застосовувати те, що він називає «методами логічного дослідження та міркувань» більш або менш «майстерно». У подальшому обидва елементи визначення будуть розвиватись, насамперед з погляду того, що критичне мислення частково пов'язано з певними навичками мислення, але це не просто набуття цих навичок, це також їх використання.

Як визначали поняття «критичне мислення» наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Наприкінці 80-х – у 90-ті роки визначення критичного мислення змінювалося, адже до цієї сфери, яку попередньо вважали цариною когнітивних психологів і філософів, приєднувалися психологи-біхевіористи, фахівці зі змісту й інші. Наведемо кілька прикладів, що ілюструють ці спроби:

- спосіб аналізувати факти, генерувати та організувати ідеї, захищати думку, здійснювати порівняння, робити висновки, оцінювати аргументи та розв'язувати проблеми (Chance, 1986) [7, с.3];
- спосіб міркувань, що вимагає відповідного підтвердження своїх переконань і відмови від них, якщо відсутнє підтвердження (Tama, 1989) [21, с.64];
- розумне, рефлексивне мислення, яке зосереджене на ухваленні рішення про те, в що вірити, або що робити (Norris, Ennis, 1989) [18];
- аналітичне мислення з метою оцінити (інтерпретувати) те, що прочитано (Hickey, 1990) [12, с.175];
- цілеспрямована, саморегульована система суджень, що використовуються для інтерпретації, аналізу, оцінки та формулювання висновків, а також для пояснення доказових, концептуальних, методологічних, критеріологічних чи контекстуальних міркувань, на яких сама ця система суджень заснована; критичне мислення є важливим як інструмент для дослідження (The Delphi Report, 1990) [8];
- інтелектуально дисциплінований процес, що полягає в активній та вмілій концептуалізації, застосуванні, аналізі, синтезі та / або оцінці інформації, зібраній або згенерованій спостереженнями, досвідом, рефлексією, міркуваннями або спілкуваннями, яке керує переконаннями та діями (Scriven, Paul, 1992) [20];
- розумне рефлексивне мислення, сфокусоване на рішенні, у що вірити та що робити, пошук здорового глузду – як розсудити об'єктивно й вчинити логічно з урахуванням, як своїх переконань, так й інших думок, вміння відмовитися від власних упереджень (Walsh, Paul, 1994) [23];
- майстерне, відповідальне мислення, яке сприяє правильним судженням, оскільки: 1) спирається на критерії; 2) є самокорегуючим 3) враховує контекст (Lipman, 1995.) [16, с. 146];
- використання таких когнітивних навичок і стратегій, які збільшують ймовірність отримання бажаного результату. Відрізняється виваженістю, логічністю й цілеспрямованістю. Інше визначення – спрямоване мислення (Halpern, 1997) [4, с.15].

Більшість визначень поняття «критичне мислення», що з'явилися у XXI столітті є модифікацією й розвитком поданих вище. Проте особливістю цього періоду досліджень поняття є спроби більшості авторів не лише подати й обґрунтувати визначення поняття, а й пристосувати його трактування для досягнення певної педагогічної мети або застосування визначеної педагогічної (освітньої) моделі. На сьогодні можемо також констатувати наявність характеристик критичного мислення/критичного мислителя, які напрацьовано кількома науковими школами з досліджень питань розвитку критичного мислення, з якими погоджується (на яких базується) більшість сучасних досліджень у цій площині.

Подано кілька відповідних визначень критичного мислення:

- підхід до мислення, за якого особливу увагу приділено вмінню сформулювати самостійні твердження або думки й підкріпити їх аргументами (учні виявляють своє вміння критично мислити, коли вони в усній або письмовій формі роблять інтерпретації (тобто витлумачують щось) і підкріплюють це своїми аргументами; учні використовують критичне мислення рецептивно, коли вони аналізують /критикують аргументи інших людей (Crawford, Saul, Mathews, MaKinster, 2002) [3, с.152]);
- самокероване, самодисципліноване мислення, яке прагне до міркувань на найвищому рівні та відкритості (Elder, 2007) [10];
- критичні мислителі чітко розуміють мету й питання, що розглядається; ставлять під сумнів інформацію, висновки та погляди; прагнуть бути ясними, чіткими, точними й актуальними; прагнуть зануритися вглиб проблеми, бути логічними та справедливими; регулярно застосовують інтелектуальні стандарти до елементів міркування з метою розвитку інтелектуальних здібностей (Paul, Elder, 2009) [19, с.2];

- мистецтво аналізу та оцінювання мислення з метою його постійного покращення (критичний мислитель ставить життєві питання, формулює їх правильно, збирає та оцінює відповідну інформацію, доходить до розумних висновків, думає відкрито, та здатний до розв'язання складних проблем (Jerkovic, 2014) [14]);
- саморегульоване, самоконтрольоване й самокореговане мислення (воно вимагає самодисципліни, щоб ставити під сумнів нову інформацію та постійно аналізувати результати (Stedman, 2017) [21]).

Що важливе для визначення критичного мислення як окремого феномена

Звичайно кожен з періодів і кожен з дослідників зробили значний внесок у загальне розуміння критичного мислення. Авторами з галузі психології пізнання окреслено сукупність операцій та процедур, що беруть участь у критичному мисленні людини. Вони працюють і над встановленням відмінностей між критичним мисленням та іншими типами мислення, такими, наприклад, як творче мислення.

Філософи нагадують нам, що критичне мислення є процесом мислення відповідно до стандарту. Просто залучити людину до процесу критичного мислення неможливо. Це має бути зроблено з урахуванням належних умов і засобів, і повинно, зокрема, враховувати особливості формування її поглядів і переконань та впливом на цей процес нашої поведінки чи дії.

Дослідниками психології поведінки запропоновано операційні визначення, пов'язані з критичним мисленням. Вони також визначають умови, процедури, пов'язані з його розвитком, і методи, які можуть використовувати педагоги для формування відповідної поведінки/діяльності учнів.

Серед сучасних дослідників вже є такі, які показують, як критичного мислення можна навчити в різних сферах змісту, таких як читання, література, суспільствознавство, математика та природознавство. З боку дидактики й методики навчання окремих предметів – це є особливо важливим, оскільки критичне мислення найкраще формується, коли учні працюють з певним змістом, а не лише викладається як окремий набір умінь/навичок.

Основні характеристики критичного мислення, які було наведено нами вище, визначає більшість дослідників: активність мислення, його рефлексивний характер, логічність (відповідність критеріям, майстерність, дисциплінованість, вираженість), самостійність (саморегульованість, самоконтрольованість і самокорегованість), цілеспрямованість на розв'язання життєвих або навчальних проблем. Це дає змогу порівнювати його з іншими типами мислення й відрізнити від репродуктивного, інтуїтивного, образного та знаходити спільне з дискурсивним, логічним, продуктивним, теоретичним тощо.

Привернемо окрему увагу до особливості критичного мислення, з якою погоджується значна кількість педагогів і дослідників: єдиним реалістичним способом розвинути здатність критично мислити є «думати про своє мислення», рефлексувати щодо нього (така здатність ще називається «метапінанням») і свідомо намагатись покращити його, спираючись на певну модель «гарного» мислення.

Серед мисленневих операцій (процедур, умінь, стратегій), які застосовують критичні мислителі в процесі «гарного мислення», вчені називають здатність людини: бачити проблеми, аналізувати факти, порівнювати, робити висновки, генерувати та організовувати ідеї, оцінювати, формулювати інтерпретації й обґрунтовані судження, за допомогою яких захищати думку, розв'язувати проблеми, ухвалювати рішення.

Подібно до того, як у спортивній грі тренер визначає деякі фундаментальні навички, важливі для того, щоб ефективно грати, ті, хто працювали у традиції «навчання мислення», визначили деякі фундаментальні навички для гарного мислення. Лише показавши учням неефективні способи і представивши ефективну модель мислення, яку вони відпрацьовують на уроці, можна сформувати у них окремі вміння/навички мислення, які вони використовуватимуть далі у відповідних ситуаціях. Результатом такого навчання й буде покращення мислення за рахунок набуття нових способів мислити, яких у людини раніше не було.

Нарешті серед дослідників є такі, які виокремлюють у критичному мисленні емоційно-ціннісний складник: прагнення до вдумливого розгляду проблем і явищ, відкритість до думок переживань, аргументів інших, визнання власних помилок, здатність відмовитись від помилкових тверджень, переконань, вірувань, наполегливість у пошуку результату міркувань і відповідальність за цей результат.

З педагогічного погляду, такі складники дефініції означають необхідність пошуку та добору форм і методів діяльності вчителя й учнів під час навчання, застосування яких може забезпечити як оволодіння учнями сукупністю перелічених умінь, так і формування відповідних інтелектуальних характеристик і рис особистості.

Як критичне мислення пов'язано з таксономією Б. Блума

Б. Блум та його колеги (Bloom, 1956) [6] розробили один із найбільш часто використовуваних педагогами інструментів для виявлення й оцінювання результатів навчання: таксономію навчальних цілей і результатів у когнітивній сфері. Якщо слідувати, розробленій Б. Блумом, таксономії, то знання учнів – це лише перший, найпростіший, рівень цієї класифікації. Далі йдуть ще п'ять рівнів цілей (результатів) навчання, при цьому перші три (знання, розуміння, застосування) є цілями нижчого порядку (мисленням низького рівня), а наступні три (аналіз, синтез, оцінювання) – вищого порядку (мисленням високого рівня).

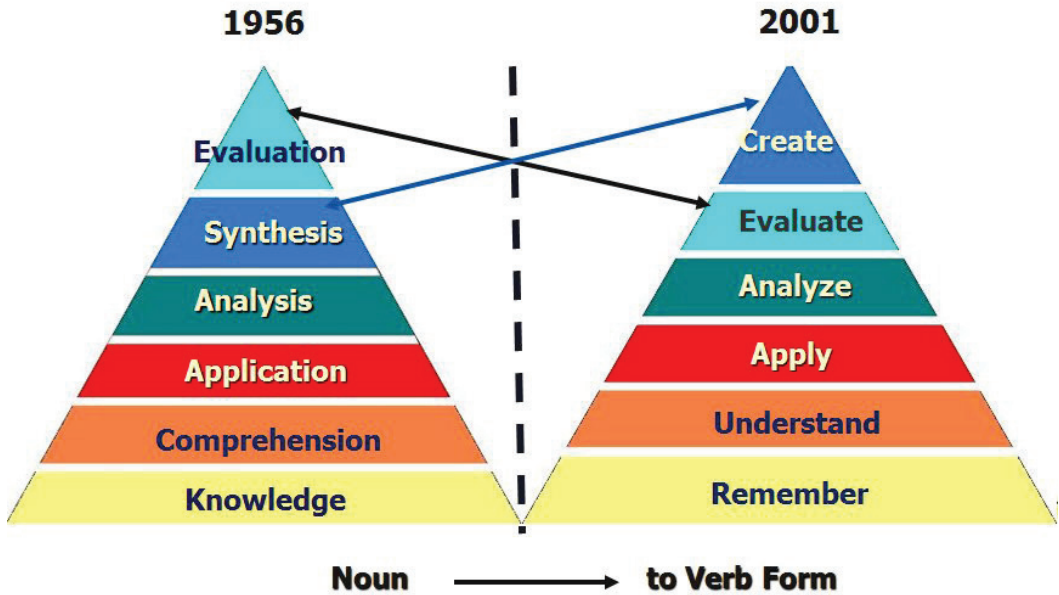
Система Б. Блума може бути представлена в такий спосіб.

Таблиця 1

Рівні навчальних цілей/результатів	Дії, що демонструють ці результати Учень, студент здатен...
Знання	відтворити раніше засвоєний матеріал на пам'ять
Розуміння	«перекласти» своїми словами та прикладами, з мови слів на графічну, математичну, короткий виклад, прогнозування
Застосування	використати вивчене в нових умовах чи ситуаціях, застосувати поняття, правила тощо
Аналіз	виділити частини та встановити взаємозв'язок між ними, структуру, логіку, схожість чи відмінність
Синтез	скомбінувати елементи об'єкта по-новому, щоб одержати нове ціле з іншими властивостями
Оцінка	оцінити значення, ефективність, вчинки людей, ідею, концепцію, аргумент тощо

Дослідження багатьох років загалом підтвердили, що перші чотири рівня результатів дійсно є справжньою ієрархією. Тобто, представлення учнем знань є простішим, ніж пояснення інформації своїми словами на рівні розуміння і т.д. до рівня аналізу.

Проте у 90-ті роки ХХ ст. цю таксономію було піддано критиці у зв'язку з непослідовністю у двох останніх рівнях, які в багатьох дослідженнях розглядалися або як такі, що належать до окремих типів мислення, або в іншій ієрархії. Результатом стала поява так званої «переглянутої» таксономії Блума (Anderson, Krathwohl, 2001) [5]. Її відмінності полягають у тім, що автори перейшли у позначенні рівнів навчальних результатів від іменників до дієслів, перейменували деякі компоненти й переставили дві останні категорії, давши їм інше трактування, аніж у класичній системі Б. Блума. Ці відмінності можна побачити на схемі, яка ілюструє ці концепції у вигляді піраміди: від простих до більш складних рівнів мислення.

Wilson, 2001 [24]

Неважко помітити, що перелік мисленневих умінь/навичок, поданий вище як результат аналізу визначень критичного мислення, співпадає з високими рівнями мислення за будь-якою з версій таксономії. Отже, планування навчальних цілей і результатів на основі та досягнення їх за допомогою відомих сьогодні дидактичних інструментів (запитань і пізнавальних завдань різного рівня тощо) допоможе вчителю чітко уявити собі методику розвитку критичного мислення учнів. А оскільки розвиток критичного мислення учнів з процесуального боку передбачає саме перехід учня від мисленневих операцій низького рівня до високого, цей інструмент допомагає вчителю у кожний момент уроку бути свідомим того, чи розвиваємо ми дійсно критичне мислення наших учнів.

Яким може бути дидактичне визначення критичного мислення

Оскільки метою нашого огляду є запропонувати дидактичне визначення критичного мислення, яке дозволило би спроектувати модель навчального процесу, результатом якого буде його розвиток, то вважаємо доречним у цьому визначенні узагальнити певні характеристики й елементи (операції) такого мислення з підходами Б. Блума.

Отже, критичне мислення можна визначити як *окремий тип мислення, який характеризується активністю, цілеспрямованістю, самостійністю, дисциплінованістю та рефлексивністю та передбачає розвиток у процесі навчання здатності людини: визначати проблеми, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати альтернативи й оцінювати їх, обирати спосіб розв'язання проблеми чи власну позицію щодо неї й обгрунтовувати свої погляди, робити свідомий вибір і діяти.*

Таке визначення дає змогу побудувати навчання як поетапне формування кожного з названих мисленневих умінь з одночасною увагою до процесу розвитку характеристик самого процесу мислення учня.

Яка педагогічна модель нам потрібна

Нам потрібна така педагогічна модель процесу навчання, яка б враховувала когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий аспекти критичного мислення й давала змогу забезпечити відповідні педагогічні впливи. Вона має передбачати чітке планування

очікуваних результатів навчання як підвищення рівня критичного мислення дитини (цілепокладання), організацію активного навчання таким чином, щоб створити простір для самостійних міркувань і рішень кожної дитини, забезпечення позитивного клімату навчання, який створюватиме емоційні стимули для успішного навчання критичного мислення засобами різних навчальних предметів. Така модель є основою для розроблення технології навчання учнів критичного мислення, що враховуватиме кожний з компонентів, наприклад, створювати обґрунтовані підстави для добору найбільш адекватних методів, форм і засобів навчання. Так ставлення та установки учнів оптимально розвиваються в умовах кооперативного навчання, мисленнєві операції формуються у процесі оволодіння предметним контентом за допомогою запитань високого рівня, спрямованості та розумовій дисципліні сприятимуть постановка цілей діяльності, її регламент і контроль результатів тощо. Нарешті відкрита поведінка дитини стимулюється за допомогою позитивного та негативного підкріплення її позицій, поглядів і дій, з боку не лише вчителя, а й однолітків.

Висновки. Отже, підсумуємо деякі з важливих положень, які слід враховувати в подальших педагогічних дослідженнях критичного мислення.

Критичне мислення є важливою запорукою життєвого успіху в XXI столітті.

Для розроблення педагогічної моделі розвитку критичного мислення потрібно детально визначити поняття «критичне» мислення та виокремити його з подібних концепцій, таких як «креативне» мислення або «логічне» мислення.

У педагогічному аспекті важливим є визначення очікуваних моделей діяльності учнів – завдань і результатів навчання, пов'язаних із розвитком критичного мислення, враховуючи складну структуру цього феномена, й розроблення операційних технологічних структур, що їх можна впроваджувати в навчальний процес. Необхідно дослідити та розробити цілісну модель технології розвитку критичного мислення учнів, включаючи цілепокладання, визначення проміжних цілей, підходів до організації навчання та розроблення методів оцінювання.

Критичне мислення є складною діяльністю, й хоча можна навчати критичного мислення та його компонентам як окремого предмета, вони формуються та використовуються найкраще у зв'язку з конкретною сферою знань (наприклад, математика або історія тощо). Якщо учні не використовуватимуть ці вміння/навички на уроках з різних предметів, ці вміння/навички просто атрофуються та зникають. Тому важливо запроваджувати навчання критичного мислення на уроках якомога частіше, щоб учні мали можливість тренувати його та відповідно оцінювали себе.

Нарешті розвиток критичного мислення може бути забезпечений лише, якщо у процес навчання вміщено розв'язання реальних проблем і прийняття учнями рішень у різноманітних ситуаціях. Адже у сучасному, швидко мінливому контексті, цінною є здатність розв'язувати реальні проблеми й ухвалювати оптимальні рішення, а не лише демонструвати набір умінь/навичок у штучно структурованому навчальному середовищі.

Використані джерела

1. Браус Д. А. Инвайронментальное образование в школах: руководство: как разработать эффективную программу / Д. А. Браус, Д. Вуд. – СПб.: NAAEE. –1994.
2. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. 2017. Код доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
3. Кроуфорд А. Методи викладання і навчання для розвитку критичного мислення учнів. Науково-методичний посібник для вчителів загальноосвітніх навчених закладів. / А. Кроуфорд, Е. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер – К. Пляди. – 2004.
4. Халперн Д. Психология критического мышления / Д. Халперн. – СПб.: Питер, 2000.
5. Anderson L. W., & Krathwohl, D. R. (2001). A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives: Complete Edition. New York: Longman.

6. Bloom B.S. and Krathwohl D. R. (1956) *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals*, by a committee of college and university examiners. Handbook I: Cognitive Domain. NY, NY: Longmans, Green.
7. Chance P. (1986). *Thinking in the classroom: A survey of programs*. New York: Teachers College, Columbia University.
8. *Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Executive Summary* // Dr. Peter A. Facione (Dean of the College of Arts and Sciences, Santa Clara University), перевод Е. Н. Волкова. Код доступу: <http://evolkov.net/critic.think/basics/delphi.report.html>
9. Elder L. September, 2007. Код доступу: <http://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766>
10. Dewey John. *How we think*. Publication date, 1910, p. 9. Код доступу: <https://archive.org/search.php?query=date:1910>
11. Hickey M. (1990). *Reading and social studies: The critical connection*. *Social Education*, 54, 175-179.
12. Huit W. (1995). *Success in the information age: A paradigm shift*. Valdosta, GA: Valdosta State University. Based on a background paper developed for a workshop presentation at the Georgia Independent School Association, Atlanta, Georgia, November 6, 1995. Retrieved May 1998. Код доступу: <http://www.edpsycinteractive.org/topics/context/infoage.html>
13. Jerkovic M. *Improving Reading and Speaking Skills through Critical Thinking*. Код доступу: http://elta.org.rs/kio/nl/02-2014/serbia-elta-newsletter-2014-February_Featured_Article_Nikic_Vujic_Jerkovic_Critical_Thinking.pdf
14. Kerry S. Walters *Re-Thinking Reason: New Perspectives in Critical Thinking*. Published by State University of New York Press, 1994, p.65
15. Lipman M. (1995). *Critical thinking - what can it be?* In A. Ornstein & L. Behar (Eds.) *Contemporary issues in curriculum* (pp. 145-152). Boston, MA: Allyn & Bacon.
16. Paul R., & Elder, L. (2009). *Guide to Critical Thinking Concepts and Tools*, Foundation for Critical Thinking Press.
17. Scriven M., & Paul, R. (1992, November). *Critical thinking defined*. Handout given at Critical Thinking Conference, Atlanta, GA.
18. Stedman G. *Thinking Matters: Critical Thinking Is Crucial for Success*. Код доступу: <https://www.huffingtonpost.com/author/stedman-graham>
19. Tama C. (1989). *Critical thinking has a place in every classroom*. *Journal of Reading*, 33, 64-65.
20. Luu V. *The 10 Skills You'll Need By 2020 (And Beyond)*. Код доступу: <https://www.careerfaqs.com.au/news/news-and-views/the-10-skills-you-ll-need-by-2020-and-beyond>
21. Wilson L., 2001. Код доступу: <https://thesecondprinciple.com/teaching-essentials/beyond-bloom-cognitive-taxonomy-revised/>

References

1. Braus D. A. *Ynvaironmentalnoe obrazovanye v shkolakh: rukovodstvo: kak razrabotat effektivnyuiu prohrammu* / D. A. Braus, D. Vud. - SPB.: NAAEE, 1994.
2. *Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannya serednoi shkoly*. 2017. Kod dostupu: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
3. Krouford A. Saul E., Metiuz S., Makinster D. *Metody vykladannia i navchannia dlia rozvytku krytychnoho myslennia uchniv. – Naukovo-metodychni posibnyk dlia vchyteliv zahalnoosvitnikh navchenykh zakladiv.* / A. Krouford, E. Saul, S. Metiuz, D. Makinster – K. Pleiady, 2004.
4. Khalpern D. *Psykholohyia krytycheskoho myshlennia* / D. Khalpern. – SPB.: Pyter, 2000.
5. Anderson L. W., & Krathwohl, D. R. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives: Complete Edition*. New York: Longman.
6. Bloom B.S. and Krathwohl D. R. (1956) *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals*, by a committee of college and university examiners. Handbook I: Cognitive Domain. NY, NY: Longmans, Green.

7. Chance P. (1986). Thinking in the classroom: A survey of programs. New York: Teachers College, Columbia University.
8. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Executive Summary // Dr. Peter A. Facione (Dean of the College of Arts and Sciences, Santa Clara University), перевод Е. Н. Волкова. Код доступу: <http://evolkov.net/critic.think/basics/delphi.report.html>
9. Elder L. September, 2007. Код доступу: <http://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766>
10. Dewey John. How we think. Publication date, 1910, p.9. Код доступу: <https://archive.org/search.php?query=date:1910>
11. Hickey M. (1990). Reading and social studies: The critical connection. Social Education, 54, 175-179.
12. Huit W. (1995). Success in the information age: A paradigm shift. Valdosta, GA: Valdosta State University. Based on a background paper developed for a workshop presentation at the Georgia Independent School Association, Atlanta, Georgia, November 6, 1995. Retrieved May 1998. Код доступу: <http://www.edpsycinteractive.org/topics/context/infoage.html>
13. Jerkovic M. Improving Reading and Speaking Skills through Critical Thinking. Код доступу: http://elta.org.rs/kio/nl/02-2014/serbia-elta-newsletter-2014-February_Featured_Article_Nikic_Vujic_Jerkovic_Critical_Thinking.pdf
14. Kerry S. Walters Re-Thinking Reason: New Perspectives in Critical Thinking. Published by State University of New York Press, 1994, p.65
15. Lipman M. (1995). Critical thinking - what can it be? In A. Ornstein & L. Behar (Eds.) Contemporary issues in curriculum (pp. 145-152). Boston, MA: Allyn & Bacon.
16. Paul R., & Elder, L. (2009). Guide to Critical Thinking Concepts and Tools, Foundation for Critical Thinking Press.
17. Scriven M., & Paul, R. (1992, November). Critical thinking defined. Handout given at Critical Thinking Conference, Atlanta, GA.
18. Stedman G. Thinking Matters: Critical Thinking Is Crucial for Success. Код доступу: <https://www.huffingtonpost.com/author/stedman-graham>
19. Tama C. (1989). Critical thinking has a place in every classroom. Journal of Reading, 33, 64-65.
20. Luu V. The 10 Skills You'll Need By 2020 (And Beyond). Код доступу: <https://www.careerfaqs.com.au/news/news-and-views/the-10-skills-you-ll-need-by-2020-and-beyond>
21. Wilson L., 2001. Код доступу: <https://thesecondprinciple.com/teaching-essentials/beyond-bloom-cognitive-taxonomy-revised/>

Пометун Е. И., доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу соціологічного виховання Інституту педагогіки НАПН України

КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

В статье представлен анализ положений различных поколений исследователей критического мышления по определению его сущности, возможностей развития, дидактических подходов в этой сфере. Показано, как менялось определение критического мышления с присоединением к его изучению философов, методологов, психологов-бихевиористов, специалистов по содержанию образования. Освещены попытки современных авторов приспособить определения и трактовки понятия критического мышления для достижения определенной педагогической цели или конструирования педагогической (образовательной) модели. Раскрыта роль таксономии учебных целей и результатов Б. Блума для разработки учителем методики развития критического мышления учащихся средствами отдельных предметов. Предложено собственное определение понятия, которое позволяет построить обучение как поэтапное формирование у ученика мыслительных умений с одновременным вниманием к изменению характеристик самого процесса его мышления.

Ключевые слова: критическое мышление; определение; педагогическая модель.

Pometun O., *Doctor of Pedagogical Sciences, Chief Scientist of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine*

CRITICAL THINKING AS A PEDAGOGICAL PHENOMENON

The article presents an analysis of the positions of different generations of critical thinking researchers in relation to the definition of its essence, possibilities of development, didactic approaches in this field. We show how the definition of critical thinking changed with the adherence to its study by philosophers, methodologists, psychologists-behavioralists, specialists in the content of education. We consider the attempts of modern authors to adapt the definition and interpretation of the concept of critical thinking to achieve a certain pedagogical purpose or to design a particular pedagogical (educational) model. The text reveals the role of the taxonomy of the educational objectives and results of B. Blum for preparing a methodology for developing the critical thinking of pupils by means of separate subjects. We propose our own definition of critical thinking as a separate type of thinking which has the characteristics such as activity, purposefulness, autonomy, discipline and reflectivity, and involves the development in the process of learning the ability of a person: to identify problems, analyze, synthesize, evaluate information from any source, put forward alternatives, and to evaluate them, to choose the way to solve a problem or to state his/her own position on it and to justify his/her point of view, to make a conscious choice and act. Such an understanding of the essence of the concept allows us to construct learning as a gradual formation of the pupil's mental thinking skills with simultaneous attention to changing the characteristics of the process of his/her thinking.

The article also presents the structure of critical thinking as a psychological formation of a person, which combines cognitive, emotional-value and behavioral aspects. Therefore, we think that the pedagogical model of the learning process should take into account this structure and give the teacher the opportunity to provide appropriate impacts on all the components of critical thinking. Such a model is the basis for constructing a technology of pupil's critical thinking development that takes into account each of the components, first of all, the creation of reasonable grounds for selecting the most appropriate methods, forms, and means of teaching and evaluation of its results by the teacher. We anticipate that a holistic model of technology of developing critical thinking of pupils will describe the goal setting (ascertaining perspective and current goals of learning), approaches to the organization of learning (its forms, methods and means), and the development of methods for assessing academic achievements of pupils from the point of view of critical thinking.

Key words: critical thinking, definition, pedagogical model.